

SPOMINU IZIDORJA CANKARJA

(1886—1958)

V dvainsedemdesetem letu starosti nas je nenadoma zapustil akademik, pisatelj in umetnostni zgodovinar Izidor Cankar. Njegova smrt je zapustila veliko vrzel v našem kulturnem in še prav posebej v umetnostnozgodovinskem življenju. Cankarjevega pionirskega lika na tem kulturnem področju danes še ne moremo pravično oceniti. Kakor vsaka velika prednota tako bo tudi Cankarjeva osebnost šele v prihodnosti dobila pravo lice in trdne obrise. Tedaj se bomo šele zavedeli, kaj smo z njim imeli in z njim izgubili.

Doba, v kateri se je Izidor Cankar razvijal, je bila polna muževnosti in polneta. Bil je to čas razcveta naše moderne, ki je potrebovala iskrih in širokoplečih mož in jih je znala tudi formirati. Cankarjevo delo v okviru leposlovja in likovne kritike je bilo podobno početju ščuke v bajerju. Z njegovim nastopom sta izginila idilični mir in samozadovoljstvo normativne estetike, vse, kar je v tem času napisal, je nosilo pečat novega, pogumnega in osvežujočega. Njegovi knjigi »Obiski« (1911) in »S poti« (1915), sta zabrisali staro kranjsko mejo in pritegnili našo deželo v območje zahodnoevropskega kulturnega ustvarjanja tako po svoji kakovosti kakor tudi po sodobnosti oblikovnega izraza. Vsa Cankarjeva osebnost odseva iz teh njegovih prorcev. Najprej izreden pisateljski dar, nato oster pogled analitika in končno prirojena sposobnost kulturnega politika. Franc Bregar se je umaknil kritiku in zgodovinarju umetnosti Izidorju Cankarju, kulturno politično delo pa je ostalo najtesneje povezano z njegovim mestom v takratni družbi.

Leta 1920 je zasedel Cankar stolico za zgodovino umetnosti na ljubljanski univerzi. Če je dotlej nihal med pisateljem in znanstvenikom, se je poslej oklenil skoraj izključno slednje stroke. Z njemu običajno razvnetostjo si je načrtal jasno pot, ki naj bi obvladala to ogromno, tedaj še nezorano zemljišče. Res je, da smo tedaj že poznali imena kot A. Stegenšek, V. Steska in druga, vendar je tičala naša zgodovina umetnosti še v plenicah amaterstva ali pa arheološko-zgodovinskega gledanja na to stroko. Cankar se je jasno zavedal, da je brez znanstvene, filozofske podlage sleherno sistematično delo nemogoče. Kot učenec dunajske šole (M. Dvořáka) je stal sredi zelo razgibanega boja za globlje in znanstveno neoporečno prednotenje zgodovine umetnosti. Šlo je za to, da se umetnostnozgodovinska znanost postavi na trdne, eksaktne temelje — po zgodovinski metodi — in da se hkrati tudi poglobi s študijem sorodnih strok: leposlovja, filozofije, glasbe itd. Za Dvořáka je umetnostna zgodovina postala »zgodovina duha«, zgodovina razvoja človeške duševnosti, kakor se je ta razvijala in manifestirala v teku časa, v posameznih razdobjih in določenih kulturnih območjih. To poglobljeno pojmovanje zgodovine umetnosti je Izidor Cankar presadil na naša tla, dodal pa mu je svoje lastne izsledke, ki so našli realno obliko v njegovih knjigah: Uvod v umevanje likovne umetnosti (1926) in Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi; Razvoj stila (prvi snopič 1926 — nedokončano delo). Kot rojen sistematik je hotel z Uvodom ustvariti delo, ki bo služilo kot temelj za znanstveno spoznavanje in proučevanje posameznih umet-

nin in umetnostnih stilov. Trojici oblikovnih slogov: ploskovitemu, plastičnemu in slikovitemu odgovarja trojica »svetovnonazorskih« stilov: idealizem, realizem in naturalizem. Vsaka resnična umetnina je organizem, ki odkritosrčno in celo proti svoji volji odkriva človeka in dobo, ki stoji za njo. Razvoj umetnostnega sloga poteka v skladu z duhovnim razvojem človeštva — enakomerno, brez padcev in brez »propada«. Duhovnozgodovinska metoda umetnostne vede je tako postala pravična mnogim obdobjem v razvoju umetnosti, da omenimo le gotiko, barok in tako imenovano »barbarsko« umetnostno ustvarjanje. Poučanje le ene same silnice v umetnostnem oblikovanju, v našem primeru duha, pa razodeva tudi pomanjkljivosti te metode. Ob strani je pustila ekonomske in družbene faktorje, ki so v zadnji konsekvenci le odločilno vplivali na obliko in vsebino umetnostnega razvoja. Izidor Cankar je zgradil svojo umetnostnozgodovinsko znanost na idealističnih temeljih, toda ti temelji so eksaktni in so ogromno prispevali k razumevanju likovne umetnosti. Naloga naših sedanjih in bodočih generacij zgodovinarjev umetnosti je, da na teh temeljih gradijo naprej in da postavijo umetnostnozgodovinsko vedo v smislu dialektičnega materializma na novo, še plodnejšo bazo.

Čeprav je delo pri oblikovanju znanstvene metode naše zgodovine umetnosti jemalo Cankarju obilo časa, je vendar z budnim očesom spremljal tudi obrobna dogajanja na tem področju. Kot odličen organizator, ki ni bil polovičar, je uvidel, da moramo postaviti naše umetnostne ustanove na trdnjše, sodobne osnove. Zgodovinska razstava slovenskega slikarstva (1922) in Razstava portretnega slikarstva na Slovenskem (1925) sta bili v mnogočem plod njegovega truda in sta opravili prevažno delo pri formiranju Narodne galerije v Ljubljani. Ko je postalo jasno, katero gradivo spada v Narodno galerijo, se je pokazala potreba po novi, Moderni galeriji. Cankarjevo umsko in mecenatsko sodelovanje je odločilno vplivalo tudi na nastanek te važne ustanove. Leta 1920 je Cankar ustanovil Umetnostno zgodovinsko društvo, ki je že leto nato izdalo prvi zvezek Zbornika za zgodovino umetnosti. Skratka, kjer koli je Cankar zastavil delo, je zemlja rodila obilje plodov.

Kot arbiter svetovne razgledanosti in tankega okusa je pri učencih in prijateljih upravičeno užival velikanski ugled. Njegove sodbe so bile žlahtne, kajti najbolj značilna črta značaja te izredne osebnosti je bila ta, da mu nobena stvar ni bila majhna in malopomembna. Vsakega, tudi na videz še tako neznanega dela se je loteval z vso resnostjo in predanostjo. Iz kalupa njegove duševnosti so vse stvari izšle požlahtnjene, kakor da bi bile prosojne. Izidor Cankar je bil učitelj rigoroznega in lapidarnega znanstvenega dela.

Zadnja leta je Izidor Cankar osamel. Toda to ni bila samota slonokoščenega stolpa, temveč oddih na vrhu visoke gore, od koder je zrl navzdol na lastno življenje in delo. Še ga je zanimalo vse, kar je bilo povezano z zdanjimi časi. Nekoč sva se pogovarjala o prehodu likovne umetnosti iz rokokoja v klasicizem. Navajal sem ekonomske in družbene činitelje, ki so bili važni za oblikovanje nove umetnostne govorice tistega časa. Nenadoma me je strmo pogledal in dejal: »Čujte, dokažite to stvar in opravili boste veliko delo!«

Stane Mikuž